

VI. FEJEZET

Ürményi mesterkedései

Ürményi a magyar kancellária ellenfelterjesztésével a május 22.-i rezolúciót ki akarja forgatni lényegéből. – Gebler ellenállása. – A kérdések, amelyek felől a vitatkozás folyt. – A vegyesházások reverzálisa. – A katholizáló házaspár gyermekeinek vallása. – Dekretális eskü. – A katolikus szerzetásokon való részvétel kötelezettsége. – A református újszülöttek kényszerkeresztelése. – Engedély új vallásgyakorlat kezdésére. – Katolikus lelkész látogatása protestáns betegeknél. – Evangélikus és református gyermekek járhatnak-e kölcsönösen egymás iskoláiba? – Alapítványok és kollektagyűjtés. – Az iskolák állami felügyelete. – A diplomák birtoklásának zavartalansága, az omladozók kijavítása. – Leányegyházak. – Leviták tartása. – A nemesek magánkápolnái. – Stóla. – Vizitálási jog. – A katolikus szentszékek joghatósága. – Vallás gúnyolás. – A protestánsok hivatalviselése. – Józsefokt. 3.-i rezolúciója több vonatkozásban Ürményi sikerét jelenti. – A közhírré-tétel kérdése.

Valószínűleg az a meggondolás, hogy előbb az egész monarchiában egyaránt megvalósítható tolerancia-rendszer alapelveit kell megfogalmazni, s a magyar protestánsok külön helyzetének, jogainak biztosítására csalt azután kerülhet sor, indította arra Józsefet, hogy a felterjesztést, amelyben Ürményi a protestáns sérelmeket orvosló május 22.-i rezolúció ellen tiltakozott, csak október legelején vegye a kezébe. A késedelem igen jelentős volt, ha számításon kívül is hagyjuk, hogy a kancellária – mint említettük – ellenvetéseit 1781. nyarán oly lassan fogalmazta meg, hogy azok csak három hónap múlva kerültek az államtanács elé. De mert ez augusztus végére már töviről-hegyire átvizsgálta s javaslatait is előterjesztette, József rezolúcióját még a névtelen megjegyzéseinek elintézésé előtt kiadhatta volna. Annál is inkább, mert határozata az ál-

lamtanács indítványának változtatás nélküli elfogadását jelentette. Ha mégis csak október 3.-án került sor a rezolúció megfogalmazására, ez, ismételjük, aligha történt más okból, mint a birodalom uniformizálására irányuló törekvések előtérbe helyezéséből. Feleslegessé azonban a szeptember 13.-i határozat sem tette a magyar kancellária ellenfelterjesztésének, illetőleg a protestáns gravameneknek az elintézését, éppen mert Magyarországon más, bonyolultabb volt az egyházak viszonya, mint az örökös tartományokban s így részletesebb szabályozására is volt szükség.

A gravamenek tárgyalása során már nyertünk áttekintést a megoldásra váró problémákról, elsimításra szoruló ellentétekről. József és az államtanács ugyan egyaránt azt gondolta, hogy a május 22.-i rezolúció elintézte a kérdéseket, a kancellária azonban – mint láttuk – élt azzal a jogával, hogy ellenvetéseket tehessen s ezzel a parancs végrehajtását is késleltesse; úgyannyira, hogy 1781 őszén Magyarországon a protestánsoknak még semmi támaszuk sem volt, hogy higgyenek sorsuk jobbrafordulásában. Ha az alábbiakban pontról-pontra haladva megtárgyaljuk a kancellária ellenfelterjesztését,¹ gyönyörködhetünk a jogászi éleselméjűségben, amellyel Ürményi a május 22.-i rezolúció pontjait a katolikus klérus érdekeire kedvezően igyekezett magyarázni, de megismerhetjük azt az állhatatosságot is, amellyel az egyes államtanácsosok régi magyarázatuk mellett kitértettek. Az pedig az akták életének önállósulását jelenti, hogy a vita végül már oly mondatok magyarázata körül forgott, amelyek, noha csak a protestánsok gravamenjei alapján érthetők meg, mert hiszen azok elintézésére adtak ki, most ebből a természetes háttérből kiszakítva, mint magukban álló rendelkezések kerültek megtárgyalásra. A harc tulajdonképpen most is Ürményi és Gebler közt folyt; a többi államtanácsos csak szekundált, József pedig megjegyzés nélkül a magáévá tette a tolerancia mellett most már fenntartás nélkül nyilatkozó többségnek, főleg az egész tekintélyével Gebler mellé álló Kaunitz-nak a felfogását.

A vegyes házasságból származó gyermekek neveltetésére vonatkozó a május 22.-i rezolúció első pontja, kimondva a „liberrimo consensu” protestáns fél javára adott reverzálisok érvényességét. Vele szemben Ürményi az uralkodó vallás vezető szerepét hangsúlyozta. Fejtegetése szerint ennek biztosítása érdekében eleinte a vegyes házasság szigorúan tilos volt, amint azt az államhaszon is javalta, később azonban engedélyezték, de azzal a feltétellel, hogy előzőleg a protestáns fél „mutuo libero consensu” reverzális ad. Ily reverzálisok meg-

¹ M. kanc. 4855/1781., StR. 1890/1781. (*Iratok.*)

követelése nem tekinthető az igazi vallással ellenkező kényszerítésnek – arra ugyanis egyáltalán nincs szükség, hogy különböző vallásúak összeházasodjanak – hanem csak eszköznek, hogy a katolikus egyházi élet parancsainak a bört, az istentiszteleti rend, a vallási gyakorlatok vonatkozásaiban érvényt lehessen szerezni. Ha most nemcsak a vegyes házasságok kötése lesz szabad, hanem a katolikus apák reverzálíst adhatnak s ezzel lemondanak arról, hogy gyermekeik az egyedül üdvözítő hitben növekedjenek fel, elhomályosul az igazi vallás megőrzésének és megerősítésének gondolata. Ürményi a hivatalos katolikus álláspontot hangsúlyozta: protestáns kötelezheti magát reverzálissal, amint maga is katolizálhat, de amint egy katolikus áttéréssel az aposztázia bűnébe esik és ezért az államhatalom megbünteti, ugyanilyen módon vétkeznek, ha gyermekeiket protestáns vallásban nevelteti. Javaslatát tehát úgy szól, hogy a vegyesházasságokat vagy teljesen tiltásuk el, vagy csak a katolikus fél javára „mutuo et liberrimo consensu” kiállítandó kötelezvény ellenében engedélyezzék; ha azonban az uralkodó mégis jónak látná a vegyesházasságok kötését szabaddá tenni, legalább azt akadályozza meg, hogy katolikus férfi vagy nő egyáltalán adhasson reverzálíst. A protestáns félt ily módon magától értetődően – bár Ürményi óvakodott ezt írásba foglalni – vegyesházasságban csak saját nemű gyermekei követhetik.²

Mint látható, Ürményi szívós küzdelemben, lépésről lépésre vonult vissza s bár messze elkerült már a vegyesházasságok kivétel nélküli eltiltásától, amivel rokonszenvezett, annál szilárdabban megvetette lábát, hogy a katolikus egyházat veszteség ne érhesse. Fejtegetésének kétségtelenül az a legmeglepőbb része, amelyben a rezolúció „liberrimo consensu” szavait átfordítja a protestánsok által aláírandó kötelezvényre s azok immár ilyen vonatkozásban szerepelnek: Az uralkodó-egyház javára, amely az állam által eltiltatta a reverzális nélküli házasságot, „liberrimo consensu” adhat a protestáns fél reverzálíst. Legügyesebb fogása pedig az a javaslat, hogy az uralkodó bármit rendeljen is el, azt feltétlenül ki kell hirdetni, mert különben házasságkötések a jövőben sem történhetnek más módon, mint most. Mint látni fogjuk, nem alaptalanul számított arra, hogy a császár tanácsadói óvatosak lesznek, mielőtt a publikálás gondolata felmerül s így nem mennek oly messze, mintha bizalmas utasításokban intézkedhetnének.

Ürményivel szemben Gebler a „religio recepta” fogalmából

² A fogalmazványból kitörölte azt a világosabb értelmű javaslatot, hogy a jövőben reverzális nélküli házasságban, a régi szokás szerint a gyermekek nemük szerint kövessék szüleik vallását.

indult ki s ezzel összeegyeztethetetlennek találta, hogy bárkinek is tilos legyen gyermekeit a maga vallásában felnevelnie. A rezolúciónak az eddigi törvénytelen, protestánsüldöző eljárást megszüntető szavaiból szerinte valóban az következik, s a maga részéről a következtetésnek nem is tudna ellene mondani, hogy a jövőben minden gyermeknek a protestáns vallása biztosítható előzetes reverzálissal. De mert ez a kijelentés ma még igen nagy feltűnést okozna, azért a kancelláriának csak azt kellene mondani, hogy az uralkodó szerint a házasságot kötő felek szabadon megegyezhetnek, hogy kiki saját nemű gyermekeit egyházának elvei szerint nevelhesse. Löhr már határozottan úgy értelmezte a rezolúciót, hogy az oly reverzálisok érvényességét biztosítja, amelyekben a házaspár gyermekeinek a maguk hitében való neveltetésére kölcsönösen megállapodtak. Egyetértett tehát Gebler javaslatával, de nem annak – távolabbi tekintő – felfogásával. Hatzfeld ellenben merően kitarított régi álláspontja mellett: vegyesházasság csak akkor engedélyezhető, ha minden gyermek katolikus vallású lesz. Érvelése szerint a katolikus vallás alapelvei megállapítják, hogy haereticus formalis nem üdvözülhet, tehát egy katolikus nem kötelezheti magát arra, hogy gyermekeit oly vallásban nevelje fel, amely az üdvözülést lehetetlenné teszi. Ezt az okoskodást Kaunitz erélyesen visszautasította, utalva arra, hogy minden értelmes theologus szerint nagy különbség van egy protestáns vallásban felnőtt ember és egy haereticus formalis közt, másrészt pedig a Geblertől javasolt magyarázatot a korábbi magyarországi és több országban uralkodó általános gyakorlattal megegyezőnek találva. A rezolúció így Gebler indítványának megfelelően értelmezte a május 22-i rendeletet; vagyis a házasságra lépő feleknek szabadságukban áll megegyezni a felől, hogy kiki saját nemű gyermekeit a maga vallásában nevelhesse.

Összehasonlítva ezt a magyarázatot a protestánsok gravamenjével és Kresselnek azt eldöntő javaslatával, nem tagadhatjuk, hogy ahhoz képest az eredmény most gyengébben ütött ki. A gravamen ugyanis úgy szólott, hogy a katolikus fél által protestánsnak adott reverzálissal érvénytelennek tekinti a klérus, amire Kressel azt kívánta, hogy az efféle kötelezvények érvényessége ne legyen kétségbevonható. Vagyis a május 22-i rezolúció valóban a teljes egyenlőséget fejezte ki, azt, hogy vegyesházasságban minden gyermek protestáns lehet. Ezzel szemben a végső magyarázat arra szorította a reverzálisok hatályát, hogy általuk a protestáns fél legfeljebb a vele egy nemű gyermekeinek protestáns neveltetését biztosíthatja. Ez az elhajlás kétségtelenül Ürményi érvelésének volt a hatása: ez tette Geblert is óvatossá.

Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy mit nyertek a protestánsok, az eredményt így is jelentősnek kell mondanunk. Vegyesházasságoknak az ára most már nem feltétlenül a gyermekek katolikus vallása, ez pedig a lassú lemorzsolódás megakadályozását jelentette. A katolikus egyháznak természetesen nagyobb tere marad a hódításra, mivel az ő híve továbbra is kérhet házastársától valamennyi gyermek egységes neveltetésére reverzalist, viszont ilyent a protestáns fél nem igényelhet. Nincs szó tehát egyenlőségről, csak a méltánytalanság és üldözés megszűnéséről. Erősödést jelent a protestantizmusnak, hogy az új rend nem marad a kancellária féltve rejtgetett titka, mert Gebler javaslatára az uralkodó elrendeli, hogy az egyházi és politikai hatóságok utasítsanak annak megtartására, a kancellária pedig örködjék a szabadság biztosításán.

Hasonlóképpen a katolikus egyház fennmaradásának és védelmének elve alapján támadta meg Ürményi a rezolúció második pontját. Arra a tilalomra vonatkozólag, hogy ne vegyék el az árvákat gyámjaiktól, még kevésbé pedig a gyermekeket szüleiktől, amíg keresztény és erkölcsös neveltetésüket veszély nem fenyegeti, megjegyezte, hogy ilyen dolgok nem is történtek, kivéve amikor jogszerint kellett a gyermekek katolikus neveltetéséről gondoskodni. Ha t. i. a szülők katolikusok vagy vegyesházások voltak, és elhanyagolták kötelességüket, akkor végső fokon hatósági segédlettel valóban elszakították tőlük gyermekeiket. Ha most ettől az igen helyes gyakorlattól eltérnének, és – mint a rezolúció kívánja – a protestáns vallásban már felnőtté 16 éves kortól 16 éves koruk előtt a katolikus bitvallás letétele nem volna megkövetelhető, az uralkodó egyházat nagy sérelem érné. Eddig a korukig ugyanis azok a gyermekek, akiknek jog szerint katolikusoknak kellene lenniük, vagy valamelyik protestáns vallásban vagy vallási közömbösségben nőnek fel s így, ha akár áldozásra kényszerülnek is, többé őszinte katolikusok sohasem lesznek.³ Javaslatára tehát úgy hangzott, hogy a katolikus vallás fenntartása érdekében továbbra is meg kell erősíteni a régtől érvényes rendelkezést s attól eltérni nem szabad. Magyarázata előnyös volt a katolikus egyházra, mivel a május 22.-i rezolúció eredeti szövegezésében úgy is lett volna értelmezhető,

³ Ürményi itt bár korholó, de a kisebbség szívósságát és magába zárkózását akaratlanul is elismerő szavakkal emlékezett meg arról, hogy a magyarországi protestánsokat saját vallásuk szeretete és a katolikus gyűlölete menyinyire óvatossá teszi. Azt mondta róluk, hogy inkább tudatlanoknak hagyják gyermekeiket, semhogy megengedjék katolikus iskolába járásukat s ily módon kitegyék őket a veszélynek, hogy csak halljanak is valamit a katolikus hitelvekről.

hogy a vegyes házasságokból született és reverzális szerint katolikus gyermekek protestánsoknak nevelhetők 16 éves korukig.

Miután ezekre vonatkozólag Ürményi bebizonyította, hogy elvételükön és megáldoztatásukon senki sem akadhat fenn, mert hiszen jog szerint katolikusoknak kell lenniök, felvetette a kérdést, hogy mi történjék akkor, ha protestáns házások egyike katolizál? Ilyenkor, – mondja – főleg akkor, ha az apa lett katolikus, családapai hatalmánál fogva minden kiskorú gyermekét katolikussá tette s ha meghalt, bizony megesett, hogy özvegyétől vagy a gyámtól elragadták gyermekeit, hogy katolikusoknak legyenek nevelhetők. „Mi is volna ennél méltányosabb” – kiáltott fel Ürményi – „ha egyszer áll az igazi vallás megőrzésének és megerősítésének elve.” Ha azonban most az uralkodó mégis engedményt akarna tenni, elrendelhetné, hogy a protestáns házások egyikének katolizálása esetén a kiskorú gyermekek vallását szüleié szerint állapítsák meg; abba ugyanis semmiképen sem lehetne belenyugodni, hogy egy konvertita apának a fiai ne legyenek katolikusok.

Gebler emlékeztetvén az uralkodót, hogy az államtanácsai akták szerint gyakran előfordul, hogy az, egyik házastársnak, vagy az özvegyen maradinak a katolizálásával a gyermekek vallása, neveltetése vitássá lesz, elismerte, hogy Ürményi helyesen vonatkoztatta a rezolúció szövegét erre az esetre s egyetértett javaslatával, hogy t. i. a konvertita félt akár házastársa életében, akár annak halála után – csak azonos nemű gyermekei kövessék. Szükségesnek vélte, azonban a religio recepta jogából következőleg is – annak kijelentését, hogy a protestánsnak maradt féllel azonos nemű gyermekekre a katolikus vallásnak semmi igénye sem lehet. Löhr szintén osztotta a kancellária felfogását, Hatzfeld azonban olyan körülményesen fejezte ki véleményét, hogy annak valódi értelmét csak találgathatjuk. Azt fejtegeti ugyanis, hogy a kiskorú gyermekeknek apjuk vallását kell követniök, hacsak reverzális másképp nem intézkedik; ha tehát katolikus gyermek protestáns gyám kezébe jut, vagy protestáns gyermek katolikus gyám hatalmába, a papság követelheti, hogy a neveltetés az apa vallásában történjék; ha a házastársak egyike megváltoztatja vallását, minden gyermeket apja hitében kell nevelni, mivel mindenkor ő marad a család feje. Ha a reverzálisra nem volna itt utalás, azt gondolhatnók, hogy nem vegyes házasságokról van szó, noha azt megint egészen felesleges lenne fejtegetni, hogy a gyámok az árvákat szülei egyházában kötelesek megtartani. A reverzálisok említése azonban csak körülírása annak, hogy vegyes házasságból származó

minden gyermek katolikus. Mert ha az apa katolikus, eo ipso gyermekei is azok, ha pedig az anya katolikus, akkor a vegyes házasság megkötésének a feltétele a reverzális, – éppen Hatzfeld korábbi bizonyítása szerint – ami azután ismét csak katolikus nevelést jelent. Arra ekkor még nem gondolhatott Hatzfeld, hogy vegyes házasságból protestánsok is származhatnak, ha t. i. reverzálisban biztosítja a protestáns anya vagy apa leányai, illetőleg fiai vallását; ez a kérdés még eldöntetlen volt, amikor ő vótumát leírta. Római jogi felfogása magyarázza, hogy a protestáns házastársak egyikének katholicizálása esetén nem a *sexus sexum sequitur* elvet akarja érvényesíteni, hanem a *paterfamilias* hatalmát: minden gyermek az apa vallását követi, lesz katolikus, vagy marad protestáns vele együtt, bármit határozná is az anya.

Hatzfeldnek ezeket a nézeteit József figyelmen kívül hagyta s a rezolúciót Gebler javaslatának megfelelően fogalmaztatta meg azon parancs kíséretében, hogy a püspököknek és közigazgatási hatóságoknak is tudomására kell azt hozni. Azonban az említett elvi jellegű mondat a latin fordításban egészen más értelmet nyert. Mert noha Gebler azt indítványozta, hogy a protestánsnak maradt fél azonos nemű gyermekeire a katolikus egyháznak nem lehet igénye, ezzel szemben a latin rezolúció azt jelentette ki, hogy amíg mindkét házafél protestánsnak marad vagy protestáns gyanánt hal meg, gyermekeire vagy árváira nem támasztható igény, hogy katolikus vallásban nevelkedjenek. Ha éppen ezt sem volt felesleges kijelenteni, ismervén a buzgalmat, amellyel a protestáns gyermekeket az árvaházakban katolikusokká tenni igyekeztek, mégis, Gebler eredeti szavai ott állottak volna útját a klérusnak, ahol az egyik fél konvertálásával összezavarodó családi viszonyok között a legtöbb ürügye volt a beavatkozásra.

A rezolúció harmadik pontjánál, amely szerint a protestánsok csak hitelveikkel egyező eskü letevésére kötelezhetők, Ürményi erősen és szofisztikusan kiemelte a „kötelezettség” szót. Ahol kénytelenek a protestánsok esküt tenni, t. i. a bíróságokon, ott – nyugtatta meg az uralkodót – már a Carolina *resolutio* felmentette őket a lelkiismeretüket sértő eskü alól. Ugyanezt a bánásmódot azonban nem várhatják a hivatali alkalmaztatásuk feltételét jelentő eskünél, mert ennek szövegét régi, érvényes törvények állapították meg. Ebben a tekintetben – folytatta – azt a kedvezményt élvezik, hogy néhány főispán és városi hatóság felsőbb utasításra elnézi, ha a hivatali eskünek Szűz Máriára és a szentekre vonatkozó szavait az esküttevő protestáns nem ismétli el. Mivel Ürményi a hivatalokat nem akarta a jövőben sem hozzáférhetővé tenni a protestánsoknak, mindössze azt javasolta, hogy az elnézésre

vonatkozó titkos utasítást kapják meg mindazok a hatóságok, amelyek körében a protestánsok szoktak köztisztséget elnyerni. Tehát a protestáns többségű megyékben és városokban remélhettek csak valamelyes alkalmaztatást, de már a dikasztériumokban vagy bíróságoknál nem.

Gebler rátapintva Ürményi érvelésének elevenére, kereken megmondotta, hogy titkos célja a hivatalviselést továbbra is a katolikus családok monopóliumául megtartani. Ha VI. Károly a dekretális esküt a bíróságokon eltiltotta, miért ne tehetné meg – kérdezte – II. József ugyanezt a hivatali életben s ha egyes helyeken már úgysis eltekintenek tőle, miért ne lehetne egyetemlegesen hatálytalanítani? Mindezek alapján javasolta, hogy a korábbi rezolúció teljes szövegében maradjon érvényben, a kancellária pedig kapjon utasítást, hogy a kifogásolt kifejezés elmondását semmi körülmények közt sem kívánhatja meg protestánsoktól. Löhr egyetértett Geblerrel, Hatzfeld azonban tagadta, hogy a protestánsoknak okuk volna a panaszra, azért, mert felolvasnak előttük egy kifejezést, amelyet nem kell elismételniük. Elég tehát, ha a régi gyakorlat most általános lesz, – vajjon egyes protestáns megyékre és városokra korlátozva, mint Ürményi akarta, vagy az egész országban, nem tűnik ki – mert más eljárás úgyszemint segít a protestánsokon, a katolikusokat meg csak szükségtelenül felizgatja. Az uralkodó döntése Gebler-Löhr-Kaunitz javaslatának elfogadását jelentette, arra a határozott utasításra azonban, amellyel Gebler minden kétséget el akart oszlatni, nem került sor, bizonyára azért, mert a szept. 13.-i általános rendelkezés, melyre különben a rezolúció hivatkozik is, időközben már félre nem érhetően intézkedett.

Az ellen, hogy a protestánsoknak katolikus szertartásokon ne kelljen résztvenniök, s még kevésbé sújtsa őket bírság vagy szabadságvesztés, amint ezt a május 22.-i rezolúció negyedik pontja elrendelte, Ürményi sem tudott érvet felhozni és így csak arra szorítkozott, hogy a hatóságok és a kancellária eljárásának törvényességét igazolja. Amit a protestánsok sérelmeznek, – magyarázta – az a Carolina resolutio parancsa, amely a szertartásokon való megjelenésre kötelez minden céhtagot s így a hanyagok megbüntetésére nem üldözés, hanem a rendeletek végrehajtásának következménye. A dolognak ez a része nem szorul bővebb magyarázatra, mivel jól tudjuk, hogy a hatóságok valóban csak a parancsoknak szereztek érvényt, bár nem titkolható örömmel. Ami meglep, az ismét egy szofisztikus félmondat, amelynek odavetését nem tudja Ürményi megállani, noha már nem változtathat vele a lényegen.

Azt a kijelentést teszi ugyanis, hogy a szertartásokon való részvételbe hallgatólag a protestánsok is beleegyeztek.

mert hiszen ők maguk kérték a céhleveleket, amelyek említett kötelezettségüket is tartalmazták. Igen sokan gondolták akkor, Ürményivel együtt Magyarországon, hogy aki nem akar körmeneteken részt venni, ne legyen iparos, de valószínűleg csak azok beszéltek hallgatólagos beleegyezésről, akik jól megtanulták, hogy a latin mondatok leple alá miként rejtsék el a maguk, vagy társadalmuk önzetlennek éppen nem nevezhető felfogását. Ismételjük, nem volt értelme, hogy Ürményi ellen-szenvét így feltárja, mivel tudta, hogy Józsefet rendelkezésétől el nem tántoríthatja. Számolt is ezzel s ezért a végrehajtás során próbálta a parancs teljesülését elodáztatni. A rendeletet csak a püspökökkel akarta közölni, hogy azok az alsóbb klérust instruálják oly értelemben, hogy a protestánsoknak a távolmaradásán hunyjanak szemet. Mivel pedig a világi hatóságok – olvassuk az érdekes vallomást – legtöbbszörre a plébánosok feljelentésére szokták a bírságokat kiróni, feladás hiányában ők sem fogják többé a protestánsokat elítélni. Ha azonban mégis büntetés érne valakit, a panaszos fél kérvénye alapján a kancellária az uralkodó intencióinak megfelelően fog eljárni. A szatmárnémeti esetre vonatkozólag pedig jelentette, hogy elrendelte a foglyok szabadonbocsátását és a további büntető eljárás felfüggesztését, a végső jelentést az akták áttanulmányozása utánra ígervén.

Geblernek nem volt nehéz lelepleznie Ürményi ügyeskedéseit. Az uralkodó szándékainak megvalósítását – jegyezze meg – nem lehet vakbuzgók belátására bízni, sem az elnyomottaknak, mikor már börtönbe kerültek és büntetést kaptak, kérvényére utólag elégtételt szolgáltatni, s ezért az egyházi és világi hatóságokkal feltétlenül közölni kell a rendelkezést. A kancelláriának a szatmárnémeti ügyben tanúsított késlekedő eljárását pedig, hogy t. i. az uralkodó szigorú parancsa ellenére a jelentést hónapok óta sem követelte be, ugyanígy az 5000 forintnyi bírságot sem fizettette vissza, erős szavakkal bélyegezte meg. Teljesen egyetértett vele Löhr, aki még hozzáfűzte, hogy most már a szatmárnémeti eset elintézésére a kancellária három hétnyi végső haladékot kapjon. A rezolúció, miután Hatzfeld Löhr mellé állott, Gebler javaslatának megfelelően nyert alakot, de utalt az örökös tartományokban tett hasonló intézkedésre is, azaz a szept. 13.-i rendeletre.

Valósággal önmagát multa felül Ürményi a rezolúció ötödik pontjának interpretálásával. Éppen az ellenkező értelmet sikerült ugyanis abból kiolvasnia, mint ami József szándéka volt. Ez a pont így hangzott: „A bábák keresztelése miatt a reformátusok, hitelveik ellenére, ne gyötörtessenek, még kevésbé büntetessenek.” Mivel a rendelet a protestánsok gravamenjét orvosolta, még pedig Kressel javaslata alap-

ján, értelmét is ezek fedik fel. A gravamen szerint – mint már annak tárgyalásánál idéztük – a reformátusokat kényszerítik, hogy engedjék meg az újszülötteknek a bábák általi megkeresztelését, a prédikátorokat pedig, akik dogmáikhoz ragaszkodnak, vagyis az efféle keresztelés ellen fellépnek, törvénybe idézik; Kressel javaslata pedig úgy szólt, hogy a reformátusok a keresztelés tekintetében hitelveiket szabadon követhetik. Az uralkodó szándéka és a rezolúció célja tehát nyilvánvalóan annak biztosítása volt, hogy a reformátusok úgy keresztelhessenek, amint vallásuk parancsolja. Sajnos, Kressel mondata a latin fordításban más árnyalatot kapott, főleg a tiltó rendelkezés kihangsúlyozása miatt. Bár Ürményi hozzájutott a protestánsok gravamenjeinek szövegéhez, s azt, mint felterjesztésének egyes indulatos szavaiból kitűnik, olvasta, most jobbnak látta nem keresni, hogy mi van a rezolúció mögött, hanem a mondatot magában vizsgálta, és így értelmezte: Ed-dig csak azt tiltották a királyi rendeletek, hogy a református papok ne akadályozzák meg, hogy a bábák végső szükség esetén a gyermekeket megkeresztelhessék; ha büntetés érte régebben az ellenmondó prédikátorokat, – néhány év óta ilyenről különben nincs a kancelláriának tudomása – ez csak azért következett be, mert egy királyi rendelet megszegése szó nélkül nem maradhat. A kancellária tehát a jövőben az egyes esetek alkalmával gondosan fog vigyázni, hogy a reformátusok ne gyötörtessenek, de arra is, hogy a keresztelésnek ez a szokása épen és sértetlenül fennmaradjon.

Vagyis a rezolúció Ürményi értelmezése szerint csak azt mondja, hogy a reformátusokat, – s talán ide érti a papokat is, akik tiltakoznak a szószékről a bábák keresztelése ellen – ne háborgassák, de egyébként a keresztelés gyakorlatán mit sem változtat. A büntetlenséget az ellenszegülőknek – elsősorban prédikátorokról lehet szó – már nem ígéri meg előre Ürményi, mert a királyi rezolúció csak a kancellária és helytartótanács bizalmas utasítását szolgálván, a közigazgatási hatóságok a régi szellemben bánnak el az engedetlenekkel, s ezek ügyeit csak akkor terjesztik fel, mikor már megtették intézkedéseiket; vagyis – mondhatjuk – a nyugtalanítás eltávolztatására a kancelláriának akkor nyílik majd alkalma, amikor az alsóbb fórumok vexatiója már elérte célját.

Ürményinek a lényegét kiforgató javaslatával az államtanács egy emberként fordult szembe s kívánta, hogy az eredeti rezolúció utasítását, az ellenfelterjesztés figyelmen kívül hagyásával, egész terjedelmében ismerje meg a helytartótanács. Ürményi theologiai érvelése, amely szerint a keresztelés vitatott módjára a kisgyermekek lelkiüdvének biztosítása érdekében van szükség, hasonló visszautasításra talált. Gebler,

társai helyeslésétől kísérve, fejtette ki, hogy a fejedelemnek pusztán világi hatalma nem terjedhet ki a lélekre és lelkiismeretre, uralkodói kötelességtudat nem elegendhet theologiai buzgalommal, Isten kifürkészhetetlen végzéseinek senki elébe nem vághat, mindenki katolikussá nem tehető. Ürményi magyarázatát ad abszurdum vezetve vont le a következtetést, hogy voltaképpen csak katolikus bábákat szabadna tartani s ezek a zsidó gyermekeket is megkeresztelhetnék. A rezolúció azonban most sem zárta ki a félremagyarázás lehetőségét: „A klérus utasítandó az előző rezolúció parancsa szerint, hogy ilyesféle keresztelések miatt gyötrések vagy büntetések ne alkalmaztassanak.”

A rezolúció hatodik pontjával szemben, amely a kancelláriától arra vonatkozólag kért felvilágosítást, hogy miként lehetne engedélyezni a nemeseknek és jobbágyfalvaknak a lelkész tartást, Ürményi elutasító véleményt nyilvánított. Szerinte az artikuláris helyeken, továbbá a nemesi kúriákon kívül, amelyekben törvény biztosítja a földesúri családoknak a magángyakorlatot, nincs szükség, de mód sincs általános rendelkezéssel szélesebb körű vallásgyakorlatot adni. Ürményi itt igen fontos elvet hangsúlyozott, amelyen az államtanács átsiklott s így észrevétlen maradt. Azt mondja ugyanis, hogy bár az 1715. 30. t.-e. vallásügyben a rendelkezési jogot az uralkodóra ruházta, ez nem értendő úgy, hogy a fejedelemnek hatalmában van a vallásgyakorlatot szabályozó, annak határait kijelölő törvényeken átlépni. Nem kevesebbet jelentett magyarázata, mint az uralkodót eltéphetetlenül hozzáláncolni ahhoz a rendszerhez, amelyet a magyar katolicizmus éppen a király hatalmával és segítségével tudott csak kiépíteni s ezt a rendszert örökéletűvé tenni. Egyedül arra van lehetőség, Ürményi szerint, hogy a közjó érdekében, vagy más méltányos okokból az uralkodó esetről-esetre egyes falvaknak vallásgyakorlatot engedélyezzen kegyelemből és visszavonásig, még pedig kérvények alapján és vizsgálatok lefolytatása után, természetesen a kancellária előterjesztésére. Ürményi tehát a XVIII. századi gyakorlatot változatlanul óhajtotta fenntartani, s Gebler sem látott más utat a tolerancia érvényesítésére. A kancellária tehát – javasolta – egy földesúrnak se okozzon nehézséget, hogy prédikátort tarthasson, a protestáns falvak kérvényeit pedig esetenként terjessze fel. Löhr és Hatzfeld természetesen egyetértettek vele. Mire azonban rezolválásra került az akta, a javaslat idejét multá, mert a szept. 13.-i rendelettel József az egész monarchiában általában mindenütt engedélyezte a vallásgyakorlatot, ahol bizonyos számú protestáns él. A rezolúcióban az uralkodó tehát csak erre az utasítására hivatkozott,

nem is sejtve, hogy Ürményinek milyen alkotmányjogi agályait fujta szét.

Ugyanennek a pontnak másik részére vonatkozólag, hogy t. i. senki se kényszerüljön protestáns beteghez katolikus papot hívni, a mulasztásért pedig ne járjon büntetés, Ürményi megjegyezte, hogy ez a tilalom teljesen megfelel az érvényes rendeleteknek, tehát újabb kihirdetésének nincs akadálya. Egyszersmind métatlankodva visszautasította a protestánsok panaszait, nem mulasztván el hangsúlyozni, hogy ők sokkal több bizonyosságát adják intoleranciájuknak, Gebler azonban nem hitte el, hogy a hatóságok már eddig is a rezolúció szellemében jártak volna el s ezért, hogy félreértés ne legyen, más oldalról írta azt körül: Azt akarja az uralkodó, hogy katolikus pap ne tolja fel magát protestáns betegre, mint az túlbuzgalomból gyakran megtörténik, s amint a beteg óhaja is lehet kitalált dolog. A rendelkező rész ennek az utóbbi magyarázatnak a híján bekerült a rezolúcióba, amely – az államtanács egyhangú javaslatára – megismételte azt a legfelsőbb elhatározást is, hogy a protestáns halálraíteltet papja a vesztőhelyre elkísérheti. Ez ellen ugyanis érdemleges kifogást Ürményi sem tudott tenni. Ellenkezőleg, kiemelte, hogy a nyilvános vallásgyakorlattal rendelkező helyeken addig is felkereshette a protestáns rabot papja, éppen csak nem mehetett vele a kivégzés színhelyére, mert ez az uralkodó vallás privilégiuma volt, ha azonban a kedvezményt meg akarja adni a fejedelem a protestánsoknak, szükséges volna a püspökök és törvényhatóságok felvilágosítása. Az államtanács tagjai megelégedésükben nem vették észre, hogy Ürményi csak a nyilvános vallásgyakorlattal rendelkező helyekről beszél s a kedvezménybe azért egyezett bele oly simán, mert azt eleve szűk térre tudta szorítani.

Áttérve az iskolaügyet illető rendelkezésekre, amint azokat a rezolúció hetedik pontja tartalmazta, Ürményi biztosította Józsefet, hogy a jelenleg érvényes vallásügyi rendszer pontosan megegyezik velük, mert ahol van prédikátor, ott az iskolatartás sem ütközik akadályba. Teljesen igaza volt Ürményinek abban is, hogy ott, ahol a nyilvános gyakorlat megszüntetésére került a sor, az iskolát és tanítót rendesen meghagyták a hatóságok. Azonban a vallásügyi rendszernek és József május 22.-i rezolúciójának az összhangzását Ürményi csak azért állapíthatta meg, mert Kressel – mint különben a gravamen tárgyalásánál jeleztük – javaslatával félreértés következtében nem a tulajdonképeni sérelmet orvosolta s nem azt biztosította, hogy ott is lehet a protestánsoknak iskolát alapítaniok, ahol nincs prédikátor, hanem olyan elvet hangsúlyozott, amelyet még Mária Terézia kora is magától értetődőnek talált

volna, amidőn azt mondotta, hogy „az evangélikusoknak szabadságukban áll gyermekeiket saját iskolájukba küldeni”. Protestáns szempontból teljesen felesleges volt a május 22.-i intézkedésnek ez a része s csak a kancelláriának adott alkalmat, hogy most kiemelje a régi rendszer kiválóságát s azután intoleranciával vádolja meg az evangélikusokat, amiért Losoncon – ha már saját tanítójuk nem lehet – inkább akarják járattatni gyermekeiket református iskolába, mint katolikusba, noha az utóbbinak tanítója a vallásoktatástól tartózkodnék. Ha Kressel a tollhibát el nem követi, akkor a rezolúció bizonyára így hangzott volna: A protestánsok gyermekeiket akadálytalanul járathatják egymás iskoláiba. Mert hogy ez volt az uralkodónak és tanácsadóinak törekvése, azt kevéssel a májusi határozat után, éppen a losonci evangélikusok kérvényével kapcsolatban félre nem érthetően kifejezték, amidőn József megengedte a folyamodóknak, hogy gyermekeiket a református tanítóhoz járathassák, még akkor is, ha van a városban katolikus tanító.⁴

Bár ez az újabb intézkedés eloszlathatta a homályt, Ürményi mégis jobbnak látta a május 22.-i rezolúciót tőle függetlenül értelmezni, s annak, még ha nem is volt értelme, protestánsellenes élt tulajdonítani. De nem hagyta szó nélkül a losonci engedélyt sem. Ha a protestánsok szerint – fejtegette – az iskolázás a vallásgyakorlat része, akkor a bécsi békével és az 1608.-i alaptörvénnyel ellenkezik, hogy evangélikusok és reformátusok kölcsönösen egymás iskolájába járathassák gyermekeiket, mivel az említett törvények mindenkinek csak a saját vallása gyakorlatát engedélyezik. Olyan nagy veszélyt látott abban, ha a két protestáns vallás egymással szorosabb érintkezésbe jut, hogy elkerülésére inkább kész lett volna megengedni, hogy az evangélikusok tanítót tarthassanak Losoncon, noha szabad vallásgyakorlatuk és prédikátoruk nincs.

Gebler az intolerancia vádjával szemben védelmébe vette az evangélikusokat, megmagyarázva, hogy érthető félelmük a nyílt ellenségtől s az is, hogy inkább tartanak üldözött testvéreikkel, Ürményinek a bécsi békén alapuló közjogi magyarázatát pedig – kiemelve, hogy most egyszerre annak érvényességét vallja – mint komolytalant, visszautasította. Az érdemi megjegyzésekre vonatkozólag azonban szaván fogta a kancelláriát. Ha az uralkodó rendelete ennyire egyezik a vallásügyi rendszerrel, akkor adja csak ki a leghatározottabb parancsot, hogy a protestánsok útjába ne gördüljön semmi akadály, a losonci evangélikusok meg alkalmazhassanak taní-

⁴ M. kanc. 3171/1781.

tót, de addig is – s itt lép arra a területre, amelytől Ürményi annyira irtózott – sem ezek, sem más evangélikusok vagy reformátusok, akiknek nincs külön tanítójuk, ne gátoltassanak meg abban, hogy gyermekeiket a legközelebbi protestáns iskolába járathassák. Vagyis Gebler kijavította a Kressel elnézéséből származó hibát, s bár Löhr a rezolúció betűszerinti végrehajtását kívánta, Hatzfeld az ő magyarázata alapján fogalmazta meg vótumát, amely a rezolúcióba is bekerült ily formában: A protestánsoknak szabad mindenütt, ahol nincsenek iskoláik, ilyeneket vagy építeni, vagy gyermekeiket protestáns vagy katolikus iskolába küldeni.

Ugyanezzel a ponttal kapcsolatban tett jelentést a kancellária, a május 22.-i rezolúció utasítására, a protestánsok alapítványairól és a kollektákról. Sem a külföldi, sem a belföldi alapítványok ügyében nincs okuk a protestánsoknak panasza, nyugtatta meg az uralkodót. Az előbbiekről 1762-ben már folyt vizsgálat s akkor szóba került a külföldi tanulmányutak eltiltása, az utóbbiakat azonban sohasem bolygatták, csak hogy minél kevesebb alkalom legyen a nehezítésre; pontos összeírásnak az elkészítése így az uralkodó elhatározásától függ. A kollektálásnak a legszigorúbb eltiltását javasolta Ürményi. Gyanúja szerint a diákok nemcsak iskolájuknak gyűjtenek, hanem maguknak külföldi útra, sőt templomok építésére is, hiszen évente sokat javítanak, bővítenék, sőt építenek. De figyelmen kívül hagyva, hogy mire is fordítják a pénzt, a kollektálás nem tűrhető, mert a nép adózó erejét nagyon gyengíti s mert a katolikusoknál is tilos. Ha a protestánsok iskoláikat bővebben akarják dotálni, tegyenek nemesek alapítványokat. Eleget hetvenkednek, gúnyolódik Ürményi, hogy milyen sokan vannak Magyarországon, nem eshet tehát nehezükre azokat összehordani.

A külföldi alapítványok ügyében Gebler feleslegesnek vélt bármiféle intézkedést; örülni kell – mondotta – hogy azok segítségével tanult emberekhez juthat az ország. Ellenben elismerte, hogy a belföldi alapítványok összeírását jó volna elkészíteni. Egyelőre azonban várni akart, mindaddig, amíg a protestánsok nem nyernek alkalmazást az udvari és országos díkaszteriumokban, hogy azután vegyes bizottságok tárgyalják meg az iskola- és egyházi ügyeket. Félt ugyanis, hogy a tisztán katolikus hivatalok, amelyeket a protestánsok tapasztalatuk alapján esküdt ellenségeiknek tartanak, a vizsgálattal nagy rémületet okoznának. Hasonlóképpen várakozást ajánlott a kollekták ügyében is, mivel ezeknek azonnali eltiltása ma nélkülözhetetlen alap eltűnését jelentené. Bár így, híven korábbi kijelentéseihez, ismét sikraszállt a kollekta mellett, azt nem menthette meg, mivel Löhr és Hatzfeld erélyes tiltakozá-

sával teljes mértékben egyezett József személyes felfogása. A rezolúció egyébként az alapítványok kinyomozására és összeírására már most felszólította a kancelláriát, Hatzfeld felfogását segítve itt győzelemre, aki azt remélte, hogy általuk talán egy magyarországi stúdium theologicum felállítására is meg lehet találni az anyagi eszközöket.

Az új tanulmányi rendszerre, a Mária Terézia-féle közoktatási reformoknak és a protestáns iskolázásnak a kapcsolataira vonatkozólag a május 22.-i rezolúció (8. pont) azt kívánta a kancelláriától, hogy ne járjon el hatalmi szóval, hanem egykét tudós magyar protestáns meghallgatása után tegyen előbb javaslatot, mint kellene az egyeztetést a vallásszabadság sérelme nélkül elvégezni. Erre a felhívásra azonnali választ senki sem várt a kancelláriától, Ürményi azonban nem tudta megállni, hogy epébe mártott tollal gyors jellemzést ne adjon a protestáns iskolaügyről. Látszik, hogy közelről érintette őt, a Ratio educationis egyik szerkesztőjét a protestánsok fellépése, amellyel iskoláik különállásának biztosítására a rezolúcióval valamelyes támaszt már is nyertek.

Minél többet foglalkozni énektanulással, hittételek polemikus vitatásával, s így minél kevesebbet a közjó előmozdítására szolgáló tudományokkal, – ezt szeretnék a protestánsok, mondta, a jövőre is biztosítani. De tanulmányi rendszerüket okolta azzal is, hogy hazai iskoláikban oly kevesen kapnak megfelelő nevelést, hanem csak vallásuk iránti mértéktelen szeretetükben erősödnek meg, s ugyanezzel magyarázta, hogy a külföldön tanulók a műveltebbek, bár – tette hozzá gúnyolódva – ezeknél is lehetne szó, hogy vájjon az alapos és hasznos tudományokban, s nem inkább a külső tetszelgést elősegítő irodalmi foglalatosságban jártasak-e. Pedig az új iskolarendszer – hangsúlyozta – a vallásszabadságot egyáltalán nem érinti, hiszen az a vallásoktatást különválasztotta a többi tárgy tanításától, az iskolák felügyelő hatóságait is meghagyta s egyedül az a körülmény jelent változást, hogy a felterjesztéseket a királyi főigazgatók útján kell megtenniök. A továbbiakból azonban kiderül, hogy a főigazgatók felügyeleti jogkörét Ürményi még sem képzelte egészen passzívnak. Azt a gondolatot vetette ugyanis fel, hogy a főigazgatók kapjanak titkos utasítást s ezentúl csak arra ügyeljenek, hogy az iskolákban az állam érdekeit sértő dolgok ne forduljanak elő, illetőleg ha ilyeneket tapasztalnak, a helytartótanácsnak tegyenek jelentést. A legfelsőbb felügyeletnek ilyen jellegű gyakorlása volt éppen a protestánsok óhaja s ha ezt Ürményitől csak engedmény gyanánt nyerhették el, bizonyos, hogy volt okuk tartani a hatályosabb ellenőrzéstől, amely iskoláiktól valószínűleg nagyobb mértékben kívánta volna meg a jellegzetes voná-

sok feláldozását, mint a szerzetesi vezetés alatt álló katolikus intézményektől. Ez a szubjektív rajz, amely a protestánsoknak a független iskolarendszerhez ragaszkodását a türelem hiányával magyarázta, az államtanácsnak nem nyújtott alapot a megbeszélésre, mivel nem oszlathatta el azt a meggyőződést, hogy célravezető dolog tanácskozást tartani a protestánsokkal, mielőtt iskoláik és az állami felügyelet viszonyának rendezésére sor kerül. Ennek az egyhangú felfogásnak eredményeképpen a rezolúció megismételte a május 22.-i rendeletet.

A templomokról szóló rendelkezéseket (9. pont), amelyek megkívánták, hogy a protestánsokat ne háborgassák azokban, a romladozók helyett pedig újak épülhessenek, helyeselte Ürményi, mivel a régi vallásügyi rendszernek is megfelelnek s így megígérte végrehajtásukat. Azonban nyitva hagyott egy hátsó ajtót: hacsak egyik vagy másik templom ügyében nem merülnek fel súlyos meggondolások. A templomfoglalás tehát nem lett volna a jövőben sem lehetetlen, éppen csak az aktáknak előbb az uralkodó elé kellett volna kerülniök, s így a nagy önérzetet Gebler nem találta egészen indokoltnak, főleg, mert Ürményi azt is kérte, hogy a kancellária ígéretével beérve, az uralkodó ne kívánja parancsainak közhírrétételét. Emlékeztette tehát Józsefet, hogy az érvényes vallásügyi rendszer igen sok ürügyet ismer és használhat fel egy-egy templom birtokjogának a kétségbevonására s éppen ezért legalább a statusquo biztosítására feltétlenül szükség van. Hasonlóképpen nem gondolta feleslegesnek, hogy a javítások szabaddá tételét publikálják; mert ha alaptalanok lennének is a panaszok, hogy a protestánsoknak csak azért nem volt szabad templomukat rendbehozniok, hogy az összedúlással fenyegető épületet, életveszélyességére hivatkozva, be lehessen zárni, vajjon mi biztosítja a kancelláriát, hogy soha többé nem lesz vakbuzgó püspök, megyei tisztviselő vagy földesúr? Geblerrel egyetértett ugyan az államtanács többi tagja is, azonban Löhr és Hatzfeld aggályosnak találták a közhírrétételt; szerintük elég volna a hatóságokat szigorúan utasítani a rendelkezések megtartására.

A már elvett és jelenleg katolikus birtokban lévő templomok ügyében általános vizsgálat megindítását nem javasolta Ürményi, sőt minden tehetségével igyekezett az uralkodót lebeszélni: Egyrészt nem egyeztethető össze a királynak azzal a szándékával, hogy a rezolúció pontjainak nem kell a nyilvánosságra kerülniök, – a vizsgálatot ugyanis nem lehetne titokban lefolytatni – másrészt pedig nagy hullámokat verne fel a katolikus közvéleményben, amely a korábbi vallásügyi rendelkezések felforgatását látna benne. Az intolerancia szelleme, olvassuk a meglepő okoskodást Ürményinél, ma

csak kevés katolikusban él, ilyen rendelkezés hatása alatt azonban sokakban felébredne. Ők is követelnék mindazoknak templomoknak visszaadását, amelyek építési jellege elárulja a reformáció előtti korokat s mert ilyen igen sok van, a protestánsok rosszul járnának a cserével. Általános vizsgálat helyett tehát be kellene várni, amíg a protestánsok egyes elvesztett templomaik ügyében kérvényt nyújtanak be s azokat, ha a körülmények méltánylást érdemlők, királyi kegyelemből s a katolikus vallás megőrzésére ügyelve, kedvezően kellene elintézni. Nem templomukat kapnák vissza azonban ekkor sem a protestánsok, hanem csak a nyilvános vallásgyakorlatot nyernék el, azzal a felhatalmazással, hogy építhetnek maguknak új imaházat.

Ürményi tehát szűkmarkúan mért, elvi fejtegetései pedig nélkülözték a jóhiszeműségnek azt a teljességét, amely az elfogulatlanságot biztosíthatta volna számára. Ő ugyanis állandóan oly templomokról beszélt, amelyek a nyilvános vallásgyakorlat tartozékai s nem akarta észrevenni, hogy az artikuláris cikkek óta eltelt évszázadban a töröktől visszafoglalt területen új, népes protestáns falvak keletkeztek, amelyek magukra hagyottan próbáltak imaházakat építeni, hogy a hatóságok azokat ismét letöröljék a földről. Lehetetlen volt meg nem látni őket, a régi jogi formák azonban kitűnő szolgálatot tettek, hogy ne kelljen róluk hivatalosan tudomást venni s legfeljebb mint törvénybe ütköző cselekedetek jelei kerüljenek elbírálásra. Mindez azonban csak annak a bizonyossága, hogy a régi rendszer tömérdek kikötésével immár képtelen a megsokasodott életszükségleteknek megfelelni.

Az államtanácsban Gebler, Löhr és Kaunitz Ürményinek a templomok biztosítását ígérő javaslatait az uralkodónak elfogadásra ajánlották, Hatzfeld azonban az utólagos vizsgálatok teljes abbahagyását kívánta. Kárpótlásul a templomépítést bizonyos feltételek mellett általában szabaddá akarta tenni ilyen formán: Ahol elég sok a protestáns és ahol a szomszédos templom elég messze van, ott előzetes folyamodásra építkezhetnek, nem vizsgálva, hogy vajjon artikuláris hely-e a falu, volt-e ott valaha templom, elvették-e azt. Ugyanaz a gondolat ez, amelynek megvalósítását az anonymus későbbi javaslata alapján József szept. 13-i rendelete is célul tűzte ki, s így, amidőn Ürményi felterjesztése elintézésre került, már mint ismert rendelkezésre lehetett reá hivatkozni. A rezolúció ennél fogva, mellőzve az időközben meghaladottá lett javaslatokat, egyszerűen utalt az általános templomépítési engedélyre, ugyanakkor azonban megengedte az elvett templomokra vonatkozó protestáns gravamenek előadását is, azok megvizsgálására utasítva a kancelláriát, úgy amint azt Ürményi is

ajánlotta. A protestánsok kétségtelenül ezzel a ponttal nyerték a legtöbbet: Megkapták, amit Hatzfeld javasolt s ami a bonyolult helyzetet egyedül tisztázhatta, de megmaradt – legalább még most – joguk az igazságtalanul elvett templomokhoz is.

A filiákra és a levitákra vonatkozó aggályait s a régi rendszer fenntartását célzó javaslatait a kancellária, mint tudjuk, előzőleg egyes külön felterjesztésekben már részletesen kifejtette, a nélkül azonban, hogy az uralkodót meg tudta volna győzni. Mivel reménytelennek látta, hogy érveinek újból felsorakoztatásával Józsefet más belátásra bírhatja, a május 22-i rezolúció idevágó rendelkezéseit így akarta végrehajtani: A helytartótanács és a püspökök – az általános kihirdetés mellőzésével – utasítást kapnának, hogy a protestánsokat hagyják meg azoknak a filiáknak a birtokában, amelyek jelenleg az övék s így azok használatát további intézkedésig nézzék el, hasonlóképpen a leviták tartásának szokását is. A rezolúció lényegét kétségtelenül helyesen adta vissza Ürményi, azonban – mint Gebler kiemelte – lehetőleg korlátozni igyekezett hatályát azzal, hogy a gyakorlatot a királyi kegyelemtől függőnek nyilvánította s „nyitva hagyta az üldözési rendszerhez visszavezető utat”, a vakbuzgóknak pedig alkalmat nyújtott annak a következtetésnek a levonására, hogy csak ideiglenes utasításról van szó. Viszont Gebler a másik túlzásba esett, amikor a „filiales ecclesiae, ubi sunt” szavakat úgy értelmezte, hogy a jelenleg bezárt filiális templomok is a protestánsokat illetik. Hogy Gebler messzebb ment a május 22-i rezolúciónál, azt megállapíthatjuk Kresselnek az eredeti javaslatából, amely csak a valóságosan a protestánsok birtokában lévő egyházakat akarta számukra megtámadhatatlanul biztosítani. Ennélfogva helyes volt Ürményinek az a további értelmezése, hogy csak a jelenleg eltiltás vagy fiskális per alatt álló templomokat kell visszaadni, a miattuk indított perek pedig elintézetlenül egyszerűen félretehetők. Ehhez a magyarázathoz Löhr is csatlakozott, aki egyébként nagyobb nyugtalanságotól tartott, ha minden, korábban elvett filiát visszakapnának a protestánsok.

A szöveg helyes magyarázata azonban még távolról sem jelentette a megnyugtató, békés légkör kialakulását. Ürményi ugyanis a régen és újabban megszüntetett filiák közti különbségből azt a következtetést is levonta, hogy azon papok ellen, akik az előbbiekre ki merészkednek járni, változatlanul a régi tiltó rendeleteket kell alkalmazni, természetesen büntetéssel, börtönnel súlyosbítva. Ha éleselméjű jogi disztinkciókkal ilyen megtámadhatatlan következtetéseket lehet levonni akkor ott csak a rendszer gyökeres megváltoztatása segíthet.

S ezt észrevette Hatzfeld. Ezért ismételte meg most is, noha a klérus híve volt, észszerű javaslatát, amellyel az előző pontnak a méregfogát is kihúzta. Ha elvben minden protestáns falu – természetesen bizonyos feltételek mellett, mert hiszen katolikus plébánia is csak ilyenek mellett szervezhető – kaphat templomot, nincs akadálya és a körülményektől függ, hogy melyik legyen anyaegyház és melyik filia. Ez az indítvány jelentette az egyedüli módot, véget vetni az excursiókból, azok eltiltásából, majd a tilalom áthágásából származó pereknek, amelyeket Ürményi még fenn akart tartani.

Ugyanígyen talpraesett volt Hatzfeldnek a levitákra vonatkozó javaslata is: Legyenek ezek valamennyien tanítók; ha pedig a körülmények szükségessé teszik, hogy a falu prédikátort nyerjen, kapja meg az engedélyt; így a protestánsok sokkal jobban járnak, mint ha félpapokkal kellene beérniök. Hatzfeld előadását, bizonyára mert korábbi intézkedése szavainak értelmezéséről volt szó, itt most nem értékesítette József s a rezolúció Lühr ajánlatának megfelelően tulajdonképpen Ürményi javaslatának szellemében öltött alakot: A jelenleg tilalom alatt álló filiákat vissza kell adni, a miattuk indított pereket pedig meg kell szüntetni.

Abban az irányban, amely felé Hatzfeld mutatott – bár feltételekhez kötötten, de általában szabaddá tenni a protestánsoknak a prédikátorok alkalmazását és az istentisztelet látogatását – egy lépést jelentett különben már a május 22-i rezolúció tizenegyedik pontja is, amidőn megengedte a jobbágyoknak, hogy a mágnások és nemesek magánkápolnáit látogathassák. Csak így érthetjük meg azt a kétségbeesést lehelő panaszárdatot, amellyel Ürményi ennek a határozatnak a visszavonását kérte. A protestánsok javára kiadott rendelkezések között – kiáltott fel – alig van egy amelyik nagyobb felfordulást okozhat az országban, a katolikus valláson pedig mélyebb sebet üthet! A vallásügyi rendszer alaptörvényének a kijátszását teszi ez lehetővé, a katolikus vallás terjedésének útjába pedig hatalmas akadályt gördít. A legtávolabbi falu protestánsa is – hangzik az őszinte vallomás – ezentúl kapcsolatba juthat valamelyik kápolna prédikátorával, ugyanakkor kikerül a plébános hatásköre alól s így hitében meg fog erősödni. Főleg akkor, ha a földesurakon kívül az inscriptiós nemesek is tartanak majd papot, még pedig, mert nem elég gazdagok, a köznépnek a hozzájárulásával, s így a protestáns egyházi központok száma megnövekszik.

Ritkán olvasható ennyire őszinte, leplezetlen vallomás arról, hogy a katolikus vallás terjedésének az alapfeltétele a protestáns egyházi szervezet erőinek lekötése, a hívek és a lelkes érintkezésének megakadályozása volt, de ki is használta

Gebler Ürményinek az elszólását, hogy végig sújtson rajta. A kancellária, mondotta gúnyosan, összetéveszti a protestánsoknak a templomoktól való elzárását a katolikus vallás terjesztésének – az uralkodó által ajánlott – szelíd módjával, mintha bizony előbb butákká kellene tenni az embereket, hogy azután a tanulatlan tévelygők közt gyökeret verhessen a katolikus hit. De a kancellária – folytatta – jogi érvet sem tud felhozni, mert nincs is törvény, amely tiltaná a házi kápolnák látogatását, sem amely csak magángyakorlatra korlátozná a családi lelkészek tevékenységét. Mivel pedig azt a kérdést, hogy inscriptiós birtokon lehet-e kápolnát emelni, később kell eldönteni, a köznép anyagi hozzájárulásának az igénybevétele pedig megakadályozható, a rendelkezés kihirdetését javasolta. Az utóbbi aggályok eloszlatására Löhr azt ajánlotta, hogy az 1681-i törvénynek „in solitis eorum residentiis” szavait – ezeket különben Gebler idézeteiből ismerte – tegyék a „magánkápolnák” kifejezés mellé s mert ez az indítvány Hatzfeld és Kaunitz tetszésével is találkozott, a rezolúció így nyert megfogalmazást. Itt hivatkozott azután József a szept. 13-i rendeletnek a magángyakorlatot illető bővebb utasítására, amellyel mind ennek a pontnak, mind pedig a megelőzőnek egészen más jelentőséget adott.

A stóla-kérdésben a május 22-i rezolúció a kancelláriától csak felvilágosítást kért, s ezt most Ürményi néhány szóval úgy adta meg, hogy a protestánsokra kedvező fordulatot hosszú időre megakadályozta. Tárgyilagos volt előadása, amikor elmondotta, hogy a nyilvános vallásgyakorlatú helyeken a protestánsok a maguk prédikátorainak fizetik a stólát, kivéve a 16 szepesi várost, másutt pedig, ahol nincs nyilvános gyakorlatuk, a katolikus plébánosoknak, akik keresztelik, esketik és temetik is őket. Kevésbé tárgyilagos volt azonban, amidőn a tényekhez ezt a megállapítást fűzte: „Ha tehát a stólajog körül valami változást kellene tenni, annak nemcsak a protestánsokat, hanem a katolikusokat illetően is be kellene következnie, mivel ezekben a dolgokban egyenlő feltétellel kezeltetnek”, majd levonta a következtetést, hogy az eddigi gyakorlat fenntartása mellett csak az esetleges visszaéléseket kell kiküszöbölni, ha a protestánsok azok miatt orvoslást kérnek.

Nem láthatunk Ürményi veséjébe s így nem tudjuk megmondani, hogyan értette az idézett kifejezést, s vajjon meg akarta-e tévesztetni az uralkodót. Csak annyit állapíthatunk meg, hogy szavainak hatása alatt az államtanács tagjai a protestánsokra legkedvezőtlenebb álláspontot foglalták el. Gebler úgy értette Ürményi kijelentését, hogy változás esetén egy katolikus éppen olyan kevésbé fizetne a prédikátornak, mint

egy protestáns a plébánosnak, s így majd az 1647. 11. t. c., amely a kölcsönös függetlenséget kimondotta, érvényt nyer. Hatzfeld előtt pedig a sziléziai gyakorlat képe merült fel. Itt, magyarázta, a porosz király – Nagy Frigyes – az ország elfoglalása után sok helyen, ahol korábban csak evangélikus prédikátor volt, katolikus lelkészt is alkalmazott, máshol meg a plébános mellett evangélikus lelkészséget szervezett, a lakosok azonban valláskülönbség nélkül továbbra is a régi parókusnak fizetik a stólát, noha egy részüknek a gondját már új pap látja el. Hatzfeld helyesnek találta ezt a rendszert, következőleg nem volt aggálya, hogy Magyarországon, ahol, úgy látszik, ugyanilyen érvényesül, továbbra is megmaradjon. Sem Gebler, sem Hatzfeld szemmel láthatóan nem ismerte pontosan a magyar stóla-kérdést, amit nem is róhatunk fel hibájukul. Úgy képzelték el Ürményi szavai alapján, hogy Magyarországon nemcsak protestánsok fizetnek egyes helyeken stólát a plébánosnak, hanem máshol meg a katolikusok a protestáns prédikátoroknak; ha talán nem is egyenlő mértékben, de legalább megközelítőleg, úgy hogy számottevő volna az az összeg, amelyet protestáns lelkészek évente katolikusoktól kapnak.

Erről azonban nem volt szó, és ezt senki nem tudta jobban Ürményinél. A XVIII. sz. első évtizedeiben ugyan még előfordulhatott a korábbi, protestánsokra túlsúlyt jelentő kor hagyatékául, hogy katolikusok is szolgálmányokat teljesítettek itt-ott a prédikátornak vagy tanítónak, de ezt már akkor is mint visszaélést állapították meg.⁵ 1747-re pedig befejeződött a katolikus parókiák szervezésének munkája, vagyis addigra a protestáns helységeket sorra beosztották egy-egy plébánia filiái közé, úgy hogy minden, nem nyilvános gyakorlatú hely katolikus egyházi felügyelet alá került, illetőleg a vallási cselekményekért járó díjakat lakosságától a plébános kapta meg. A filiák megszüntetése és oda a prédikátorok kilátogatásának eltiltása is csak fokozta a protestánsok függését. Alig lehet elképzelni, hogy ilyen viszonyok közt protestáns lelkésznek fizették volna a katolikusok a stólát; ezt még az artikuláris helyek katolikusairól sem tehetjük fel.⁶ Talán csak egyes vegyes lakosságú helyeken, főleg városokban fordulhatott elő, hogy esetleg a politikai község maga szedte be a plébános és a prédikátor járandóságait s

⁵ Timon Á.: A párbér Magyarországon. Bp. 1885. 114., 127. l.

⁶ Ezeket a helytartótanács 1747.-i rendelete értelmében beosztották valamelyik szomszédos plébániába, ahol pedig volt plébános, ott egy 1731.-i királyi rendelet szerint a katolikus hívők ennek, a protestánsok meg prédikátoroknak fizették a stólát. (Timon i. m. 129. skk. 1.)

azokat felosztotta közöttük. De ha ez meg is történt volna, akkor sem a protestánsok lehettek azok, akik efféle felosztással előnyhöz jutottak.

Kétségbevonhatatlanul kitűnt mindez 1791-ben, amidőn az új vallásügyi törvény végre megszüntette a protestánsok stólafizetési kötelezettségét a plébánosok irányában. Akkor, a törvény életbeléptetését célzó tárgyalások folyamán szóba sem került, hogy mit veszítenek vagy nyernek a protestáns lelkészek azzal, hogy katolikusoktól nem kapnak többet stólát, annál nagyobb gondot okozott a hatóságoknak pótolni a plébánosok hiányzó jövedelmét. Ezek ugyanis „igen sok helyen jövedelmük jelentékeny részét a protestánsoktól nyerték”.⁷ Tizenegy egyházmegye katolikus papsága és tanítósága 93.742 forintra becsülte azt az összeget, amelyet az új törvény értelmében a protestánsoktól többé nem kap meg s ha ez az összeg feltétlenül túlzott is, mivel másrészt további hét egyházmegye veszteségét is ide kell számítani, amelyről számszerű becslési adatok nem készültek,⁸ általánosságban bízást tehetjük legkevesebb 100.000 forintra azt az összeget, amelyet a protestáns jobbgátság József uralkodása alatt a katolikus papságnak stóla, párbér címén évente kifizetett.

Ürményi kétségtelen érdeme, hogy megakadályozta 1781-ben a stóla-kérdésnek azt az igazságos, méltányos megoldását, amely tíz év múlva bekövetkezett s így a katolikus egyházat ezzel az igen jelentős összeggel gazdagította és erősítette, természetesen a protestáns egyházi és kulturális intézmények rovására. Kancelláriai felterjesztésének az a néhány, többféle-képen is érthető szava, amelyeket azonban az államtanács mégis az ő intencióinak megfelelően fogott fel, már most végérvényesen eldöntötte, hogy József uralkodása alatt nem lesz, nem lehet szó a stóla-kérdésnek a protestánsokra kedvező megoldásáról. Igaz, a rezolúció – az államtanács egyhangú javaslatára – úgy szólt, hogy a kancellária készítsen a stóla-kérdés jelenlegi állásáról és szabályozásáról bővebb előterjesztést s így a megoldásnak a reményét nem semmisítette meg, azonban a következmények, József későbbi vonakodása a stóla tekintetében a Mária Terézia-kori állapotokon bármit is változtatni, azt mutatták, hogy az 1781. év tárgyalásai az egyetlen kedvező alkalmat jelentették.

A május 22-i rezolúciónak az egyházi szervezetre vonatkozó első intézkedését, amely felmentette a protestáns papokat a katolikus püspök vizsgálata alól, (13. pont) Ürményi nem próbálta módosítani; éppen csak igazolni akarta ed-

⁷ U. a. 158. l.

⁸ U. a. 163. l.

digi eljárását. Ezt azonban oly módon tette, hogy kifejezést adott a protestánsok iránt érzett idegenkedésének. A vizsgálat, mondotta, nem jelenthet sérelmet sem az evangélikus, sem a református vallásra, mert hiszen általa csak a katolikus egyház uralkodó szerepe jut kifejeződésre. A keresztelezésről pedig nagyon szükséges kikérdeznők a püspököknek a protestáns prédikátorokat, mert a veszprémi egyházmegyében nemrég több is akadt, aki még az első szentség körül is tudatlannak bizonyult. Az egész vizsgálatot a protestánsok csak azért kifogásolják és akarnak tőle szabadulni – vonta le jóhízeműséget éppen nem bizonyító következtetését Ürményi – mert nem akarják, hogy tudatlanságuk saját híveik előtt napvilágra kerüljön. Érvelését Gebler azzal utasította vissza, hogy rámutatott a protestáns vallások „religio recepta” voltára, s kifejezte kételkedését, hogy egy protestáns lelkész ne ismerné a keresztség szentségének a lényegét. Talán – tette hozzá – csak az a metafizikai terminológia volt előttük ismeretlen vagy szokatlan, amelyből a régi vágású katolikus püspökök egész tudományossága áll.

Hasonlóképpen belenyugodott Ürményi az egyházi szervezetet illető másik rendelkezésbe is, amely megengedte a szuperintendenseknek, hogy ezentúl papjaikat meglátogathassák, sőt velük tanácskozásokat tarthassanak. Nem mintha szívesen tette volna ezt: ellenkezőleg, az volt a meggyőződése, hogy egyáltalán nincs szükség ilyen változásokra. De ha már az uralkodó – mondotta – kedvezményeket akar adni a protestánsoknak, legalább kösse azokat a következő feltételekhez: A szuperintendens vizitációjához és az egyházi ügyekben tartandó tanácskozásra egyaránt ki kell kérni előzőleg a király engedélyét, illetőleg igazolni azok szükségességét s azt, hogy a költségek nem az adózó nép kollektájából nyernek fedezetet. Így szokás ez – tette hozzá – a katolikus egyházban, a görögkeletiben pedig a vizitációkon részt vesz egy hatósági küldött is, aki ügyel, hogy a népet ne terheljék meg adóval s mást, mint egyházi ügyet, ne tárgyaljanak. Ezekkel a feltételekkel az államtanács mindegyik tagja egyetértett. Gebler ugyan a görögkeletiekre való hivatkozást feleslegesnek tartotta, mivel velük a protestánsok, akik bevett vallások tagjai és concivis-ek, össze sem hasonlíthatók s így zsinatukra is szükségtelen volna királyi megbízottat küldeni, Hatzfeld azonban ebben a kérdésben más felfogást vallott. Ő ebbe a formába öntötte a feltételeket, amelyek Kaunitz helyeslését is megnyerve, a rezolúció szövegébe kerültek: A protestáns papság az engedélyt azon kijelentés kíséretében kapja meg, hogy szigorú büntetés éri azt, aki – vizitáció vagy tanácskozás alkalmával – a néptől bármiféle adót beszed, vagy egyáltalában

elfogadni merészel; ha a protestáns papság zsinatot akar tartani, előzőleg a tanácskozás minden tárgyát be kell jelentenie, a tárgyalásoknak pedig két királyi biztos jelenlétében kell folyniok, akiknek egyike katolikus, másik a protestáns.

A katolikus szentszékeknek a protestánsok feletti joghatóságáról a kancelláriának a május 22-i rezolúció értelmében (14. pont) csak felvilágosítást kellett adnia s ennek a megbízásának most Ürményi eleget téve, tagadta még a legcsekélyebb változás szükségét is. A szentszékek ugyanis, magyarázta, a törvények értelmében tárgyalják az eléjük utalt pereket, s hogy feladatuknak megfelelhessenek, bárkit tanú gyanánt megidézhetnek, tehát protestáns prédikátorokat is, a távolmaradókat pedig 64 forint bírsággal sújthatják. Az elmúlt években vita támadt ugyan a szentszéki bíraskodás körül, mert katolikusok is kétségesnek találták, hogy vajjon a szentszékek az ország rendes bírái közé sorolhatók-e, akiket t. i. a törvény feljogosít ily magas bírságok kirovására. Azonban a kérdést az uralkodó, a királyi kúria meghallgatása után, a szentszékekre kedvezően döntötte el s így most már csak a legközelebbi országgyűlésen vethető fel a módosítás. Ugyancsak az említett királyi határozat felmentette a szentszékek elé idézett protestánsokat a Szűz Máriára és a szentekre való esküvés alól s ennek a végzésnek az érvényesülésén a kancellária gondosan őrködik. Bár a szentszékeknek a házassági perekben való hatáskörét a rezolúció nem érintette, a netán felbukkanó veszély elhárítására Ürményi sietett megjegyezni, hogy ebben a tekintetben változtatásra már csak azért sincs szükség, mert a protestánsok perei az ő jogelveik alapján kerülnek döntésre, emlékezte szerint a protestánsok sohasem panaszkodtak s ha most változást kívánnának, ezt csak azért teszik, hogy az uralkodó vallással való egyenjogúságukat kivívják.

Ürményinek az indokolását Gebler nem hagyta szó nélkül. Kifejezést adott tehát meggyőződésének, hogy a protestánsokra kemény megpróbáltatás katolikus egyházi törvény-székek illetékessége alá tartozni, s házassági pereiket sohasem lett volna szabad a szentszékekre bízni. Mint megoldási lehetőséget, felvetette azt a gondolatot, hogy az uralkodó, aki a diszpenzáció jogát amúgy is gyakorolja, vagy világi bíróságai elé vonhatná a protestánsok pereit vagy pedig megbízhatná egyházi előljáróikat, hogy „nomine regio” ők hozzák meg az ítéletet. A kérdés további taglalásába azonban nem bocsátkozott, de csak azért, mert szavai szerint a sok régi visszaélés megszüntetésénél fokozatos eljárásra lévén szükség, a döntést maga is korainak találja. Ellenben a szentszékek bírságolási jogát szívesen megszüntette volna. Nemcsak azért, mert tág teret nyit a protestánsok, főleg a gyűlölt prédikátorok elnyo-

mására, hanem mert azok a pénzbüntetések, amelyek a bírót gazdagítják és a polgárt erőtlenné, az államra is károsak. A kancelláriát tehát arra utasította volna, hogy ily értelemben tegyen előterjesztést, addig is azonban a szentszékeket figyelmeztesse, hogy a protestánsok ellen a legnagyobb mérséklettel járjanak el, a házassági pereket pedig mindenkor az ő elveik szerint döntsék el.

Vele szemben Löhr nem talált semmi törvényellenest az ismertett gyakorlatban, Hatzfeld pedig, tovább menve, védelmére is kelt annak, mivel a katolikus és protestáns tanúkat bírságolás tekintetében teljesen egyforma elbánásban részesíti s mert pl. egy katolikusnak is meg kell jelennie tanúskodásra egy zsidó bíróság előtt. Cáfolta azután Geblernek a felfogását, mintha a szentszékek nem tartoznának az országos bírói közé. Amint az alsóbb törvényszékek, noha nem az uralkodó nevezi ki tagjaikat s nem is az ő nevében ítélik, a király bíróságainak számítanak, mert tőle nyerték az ítélezési jogkört, ugyanígy közéjük kell sorolni a szentszéket is, mivel elnöke, a püspök az uralkodótól kapta a iurisdictiont, a fellebbezés pedig tőle a világi felsőbb törvényszékekhez történik. Döntésre kerülve a sor, József beírta azzal, hogy a kancellária jelentését tudomásul vegye s a tanúskodás tekintetében katolikusokkal és protestánsokkal szemben egyformán a törvény megtartását kívánja meg. Határozata Gebler ellenében Ürményi javaslatának elfogadását jelentette, nem zárta azonban ki annak lehetőségét, hogy protestánsok és katolikusok tanúskodási kötelezettsége, illetőleg bírságolhatóságának kérdése később ne módosuljon.

A május 22-i rezolúció tizenötödik pontjáról Ürményi nagy meglepéssel állapította meg, hogy az teljesen meg egyezik az érvényes rendeletekkel. Ez a pont ugyanis a következő utasításokat adta: Senkit vallási okból pénz- vagy testi büntetés nem érhet, hacsak a polgári törvényekkel nem jut összeütközésbe vagy a közbékét meg nem zavarja; a földesurak utasítsák jobbágyaikat, hogy a protestánsokat ne becsméreljék, viszont a protestánsok is tartózkodjanak ettől, főleg dicasteriális iratokban: vallása miatt senkit törvényes jogában sérelem és hátrány nem érhet. Ürményi meglepődöttségét legjobban az a készsége mutatta, amellyel ezeknek az „üdvös intézkedéseknek” általános kihirdetését javasolta. A különös jelenségnek az a magyarázata, hogy ő a parancsok lényegét az excessusok megbüntetésére szóló felhatalmazásban látta, kihágásnak, a törvények megsértésének pedig az érvényes, főleg még a múltból fennmaradt vallásügyi rendeletek elleni vétkeket tekintette. Ezért fogadkozott, hogy dehogyan fogja a kancellária büntetlenül hagyni a kilengéseket s hogy biztosítsa meg-

torló készségét, most itt utólag hivatkozott a rezolúció 6. pontjára, amely szintén büntetéssel fenyegette azokat a protestánsokat, akik a beteg kérésére hívott plébánost nem engedik a házba belépni. Vagyis Ürményi az egész rendelkezés élet a protestánsok ellen fordította, akik tehát korántsem vallásuk, hanem a királyi utasítások megsértése miatt lakolnak majd, s csak azt ígérte, hogy az ítéleteket végrehajtásuk előtt az uralkodó elé fogja terjeszteni.

Ügyes sakkhúzás volt ez, készséggel elismerhetjük. De egy fatális elírás is segítségére volt Ürményinek. Kressel annak idején azt kívánta, hogy a katolikusok és protestánsok kölcsönösen tartózkodjanak egymás csúfolásától, ilyen kifejezéseket pedig főleg a dicasteriális iratokban kerüljenek, t. i. a központi hatóságok rendeleteiben. Ez Kressel votumának az értelme, de ugyanez következik a javaslatot provokáló gravamenből is, amelyben a protestánsok arról panaszkodtak, hogy helytartótanácsi rendeletek acatholicus, sectarius, heterodoxus, eretnek névvel illetik őket. Kresselnek a német javaslatát azonban a fordító félreértette s a tévedést senki észre nem vévén, Ürményi már azt a szöveget kapta meg, amely a protestánsokat tiltotta el attól, hogy a dicasteriális iratokban csúfolják a katolikusokat. Tartalmilag semmi értelme sem volt a mondatnak, grammatikailag azonban lehetett úgy magyarázni, hogy a protestánsoknak a dicasteriumokhoz benyújtott folyamodványairól van szó. Nem volt ugyan példa, hogy valaha is ilyen esztelenséget követtek volna el a protestánsok, Ürményi azonban szívesen vette itt a rezolúció szövegét betűszerinti értelemben.

A legfeltűnőbb, hogy erre az elírásra, a május 22-i rezolúció fordítójának tévedésére az államtanács most sem lett figyelmes. Pedig Gebler nemcsak rájött, hogy Ürményi félremagyarázta az egész pontot, hanem, hogy a május 22-i rezolúciót helyesen értelmezhesse és az általánosságoknál tovább jusson, elő is vette az alapul szolgáló gravameneket. Azonban nem volt szerencséje, mert a rezolúció pontjai és a gravamenek közt nem találta meg az összefüggést. Így mindjárt a legelső mondatot, hogy t. i. senkit vallási okból pénz- vagy testi büntetés nem érhet, a 12. gravamennel hozta kapcsolatba, amelyben a protestánsok azt panaszolták, hogy az excesszusok vizsgálatánál nem közös bizottságot szokás kiküldeni, hanem csak katolikusokból állót, ez pedig a püspöki megbízott utasításait követve, pártoskodó jelentéseket készít. Pedig a rezolúció idézett mondata a 13. gravamenre vonatkozott, amely a katolikus földesurak hatalmaskodásait sorolta fel, nevezetesen, hogy protestáns jobbágyaikat a szokottnál súlyosabban büntetik, börtönbe vetik, de szabadon bocsátják őket, ha katho-

lizálnak stb. Gebler nem vette észre, hogy a 12. gravamenre, amelyre annak idején Kressel nem tett érdemleges javaslatot, hanem felőle a kancellária megkérdését ajánlotta, de amelyet ő votumában akkor is melegen pártolt, a május 22-i rezolúció valamely okból nem terjeszkedett ki s így a kancellária a felszólítást meg sem kapta. Bár most megismételte, hogy minden vizsgálatot vegyes bizottság folytasson le s abban a püspöki megbízottnak, mint érdekelt félnek semmi szerepe se legyen, javaslata megint csak süket fülekre talált. Miért, nem tudjuk; az azonban bizonyos, hogy nem azért, mintha Löhr vagy Hatzfeld, még kevésbé József észrevette volna a sorrenddel nem egyező tárgyi kapcsolatot.

A következő mondat interpretálásához, amely a csúfolódásokat tiltotta el, ismét az eggyel előbbi gravament, tehát a 14. helyett a 13.-at, amelyről az imént emlékeztünk meg, hívta segítségül Gebler, s mert itt a földesurak általi elnyomatásokról volt szó, annak a magyarázatnak a hozzáfűzését kívánta, hogy a földesúr soha, semmi ürügy alatt jobbágyát vallása miatt nem nyomhatja el, vagy telkéből ki nem teheti. Helyesen kapcsolta azonban a 15. gravamenhez – a 14. átugrását legfeljebb a gyors munka magyarázhatja meg – a rezolúció harmadik mondatát, amely tiltotta, hogy bárkit törvényes jogában vallása miatt sérelem érhessen és így jól állapotván meg, hogy a május 22-i rezolúció a tilalommal a protestánsoknak a céhekből, városi hivatalokból, házbirtokból való kiszorítását akarja megakadályozni, a kancelláriát ennek az értelemnek a megtartására akarta utasíttatni. Löhr és Hatzfeld nem bocsátkoztak a lényeg kihüvelyezésébe; nekik tökéletesen elég volt, hogy a kancellária a május 22-i rezolúció itt vitatott pontjait, amelyeket a korábbi felszólításokkal megegyezőnek állított, újra ki akarja hirdetni. Az összebonyolódott csomót József rezolúciója azzal vágta ketté, hogy utalt a szept. 13-i rendeletre, – ez elvi intézkedéseivel valóban alkalmas is volt a panaszok orvoslására – s annak kihirdetésére utasította a kancelláriát.

Az utolsó, tizenhatodik pontot már nem lehetett Ürményinek oly könnyen megkerülnie, mint az előzőt. Itt határozott fellépésre és ellenmondásra volt szükség, hiszen a rezolúció azt parancsolta meg, hogy a megyei tisztségekre való jelöléseknél valláskülönbség nélkül csak az érdemre szabad tekintettel lenni, a királyi hivatalok betöltésére vonatkozólag pedig ennek az elvnek az érvényesítését meg is ígérte. Mindenekelőtt arra utalt Ürményi, hogy a protestánsok a megyei hivatalokból nincsenek teljesen kizárva, mert néhány megyében, ahol nagyobb számban élnek, nyerhetnek állást, máshol meg a főispán táblabírákat nevez ki közülük, azután pedig ennek

a helyzetnek a nagy előnyeit így ecsetelte: Évek folyamán már kialakult, hogy hányan is jutnak tisztséghez s ezért béke és nyugalom honol, de ha most korlátozás nélkül volnának alkalmazhatók, mindjárt felütné fejét a pártoskodás; a főispánokat tehát megvédolnák, hogy a katolikusokat nem érdemeik, hanem vallásuk miatt tolják előtérbe és megszűnne a sok helyütt élő szokás is, hogy a tisztikart felkiáltással választják. Volt azonban Ürményinek meglepőbb érve is a rendelet ellen; így a következő, amely egyszersmind szofisztikus tehetségének ékes bizonyysága: Nagyobb számú protestánst nem lehet jelölni, mert hiszen az érdemre és tehetségre kell tekinteni, s ha mégis többen kerülnek előtérbe, akkor a jelölés és választás szabadsága jut veszélybe. De talán a legsikerültebb az a megjegyzése volt, amellyel a tolerancia fogalmát fordította ki eredeti értelméből: A türelem szellemét, amely csekély kivétellel jellemezte eddig a katolikusokat, kioltja majd a félelem, hogy a protestánsok nagyobb tisztségekre jutásával ezer akadály gördülhet az igazi vallás megőrzésének és megerősítésének útjába.

Hajlandó volt ugyan elismerni, hogy a valóban kiválókat súlyosan érintheti a hivatalokból való kizáratásuk, de jobbnak tartotta, ha inkább ennek a néhány embernek a magánérdeke szenved sérelmet, mintha a béke és nyugalom helyébe a pártoskodás lép. A protestánsok – folytatta – találhatnak elég érvényesülést a katonai pályán, azután megélhetnek mint ügyvédek és gazdatisztek katolikus családok kenyereén is, de természetesen csak addig, amíg a türelmetlenséget fel nem ébresztik maguk iránt. Végül azzal biztatta a protestánsokat, hogy a katolikusok közül is sok nemes él magánember gyanánt birtokán, az állások száma meg csekély. Ha a megyei életben nem akart Ürményi helyet adni a protestánsoknak, még inkább ragaszkodott ahhoz, hogy a közhivatalokban megmaradjanak a régi állapotok. Itt az volt a főérve, hogy az elmúlt évszázad sikeres egyházpolitikájának eredménye gyanánt már alig vannak protestánsok, akik tisztviselőknél alkalmasak lennének; egy-két mágnás akad csak, a jó módú nemesek tömege pedig a katolikusokéhoz képest csekély. Vajjon éppen most, amikor a protestánsok száma már megfogyatkozott, szakítsunk-e – kérdezte – az oly sikeres politika elveivel¹?

Meglepő vallomás volt ez, az egész XVIII. századi egyházpolitika lényegét eláruló s Gebler nem is késlekedett maró gúnnyal érdeme szerint méltatni. Nem volt nehéz a feladata, hiszen Ürményi fejtegetéseinek hideg cinizmusa a kritikát valósággal kihívta maga ellen. A felvilágosodás emberies érzése, igazságtalanságok jóvátételét és a krisztusi vallásosság

terjesztését hirdető felfogása, amint annak Gebler kifejezést adott, a réginél külön kor megérkezését hirdette. Miután az államtanács tagjai hozzájárultak Gebler javaslatához, hogy a kancellária, a május 22-i rezolúció értelmében járjon el és a protestánsoknak a jelölése ügyében utasítsa a főispánokat, azt József is jóváhagyta.

Mint a részletes elemzés során láttuk, Ürményinek a május 22-i rezolúció nem egy pontját sikerült a protestánsokra kedvezőtlenebbé áthangolni, amikor az államtanács ébersége ellankadt vagy a katolikus érdekeket túlságosan is nagy veszélybe jutottaknak tudta feltüntetni. A módosításokban Józsefnek nem volt semmi szerepe; nem jelölte ugyanis ki, hogy az egyes szembenálló nézetek közül melyiket fogadja el. Az akták áttanulmányozásához – úgy látszik – nem volt sem ideje, sem kedve és ezért beérte annak az újabb, rövidebb kivonatnak az elolvasásával, amelyet számára a kabinetiroda az államtanácsosok véleményeiből szerkesztett meg. Rezolúciója pedig úgy készült el, hogy a kabinetiroda az államtanácsosok javaslatait összhangba hozta egymással és a szept. 13.-i határozattal, ez utóbbinak az intézkedéseit parancsnak fogva fel; az államtanácsosok közül döntőnek Geblernek a votumát tekintette, mivel ahhoz Kaunitz csaknem teljes egészében csatlakozott, de egyes pontokban Löhrnek vagy Hatzfeldnek a nézeteit is érvényesítette. Tehát a legfelsőbb elhatározás, amelyet a kancellária megkapott, kompromisszum eredménye volt s József személyes elhatározása most nem terjedt túl az utasításon, amelyet titkárjának a szerkesztés módjára adott. (Okt. 3.)

Egy igen fontos további lépés is történt azonban az új egyházpolitika elveinek ismeretessé tétele útján. A május 22-i rezolúciót, amint tudjuk, József egyedül a kancellária részére adta ki, azzal az utasítással, hogy a hozzá érkező kérvények elintézésénél zsinórmértékül használja, következésképp annak tartalma még a helytartótanácsnak sem juthatott volna tudomására, nemhogy egyes magánfeleknek. Ettől a rendelkezéstől Ürményi annyira el volt ragadtatva, hogy felterjesztésében a legelőrelátóbbnak nevezte. Így ugyanis, lelkendezett, a katolikusok nem esnek kétségbe, a protestánsok meg nem nyernek bátorítást, hogy a számukra kedvező rendeleteknek törvényerőt tulajdonítsanak az 1715: 30. t. c. alapján, amely – mint ismeretes – a vallásügy elintézését az uralkodó hatáskörébe utalta, Ürményi tehát az explanatóriás rendeletekkel szemben, amelyek szerinte a törvényekkel egyenrangúak, az új utasítások labilisabb jellegét látta kidomborodónak a publikálás elhagyásában.

Mindamellett egyes parancsokat ő is csak úgy gondolt

végrehajthatóknak, ha azokról legalább a helytartótanács tudomást szerez, másokat meg a püspökök is megismernek, sőt volt olyan pont, amelynek kihirdetésétől sem idegenkedett, főleg, ha azt protestánsellenes értelemben lehetett magyarázni. Az államtanácsban ismét további részletekkel kapcsolatban erősödött meg a meggyőződés, hogy azok nem korlátozhatók egyedül a kancelláriának adott bizalmas utasítások körére, úgy hogy Gebler legvégül már kötelességnek jelentette ki az érdekelt felek felvilágosítását. Ürményi aggodalmaskodásával szemben hangsúlyozta, hogy mi sem könnyebb, mint a rendeleteket túlságosan kedvezően magyarázó protestánsokat rendre inteni s nyugodt volt affelől is, hogy a hitbuzgó hivatalok és főispánok kellő éberséget fognak kifejteni. Azonban ő is korainak tartotta a teljes publikálást, mert *most*, emelte ki, egyes parancsok csak a kancellária felvilágosítását szolgálhatják. Fenntartás nélkül Gebler mellé csatlakozott Kaunitz. Az államkancellár hangsúlyozta, hogy csak kancelláriai leiratok, ultimátumok útján lehet a megfelelő rendelkezéseket kiadni, annál is inkább, mert Magyarországon a pátensekkel való kihirdetés nem szokásos, az utasítások kibocsátását azonban abban a mértékben, amint az egyes pontoknál Gebler jelezte, rendkívül szükségesnek ítélte; ellenkező esetben – mondotta – azok nagyrészt végrehajthatatlanok maradnak. Mivel a rezolúciót ily értelemben fogalmazták meg, a rendelkezések természetesen nem maradhattak, mint még a május 22-i határozat szövege, Ürményiék féltve őrzött titkai, hanem a kancellária azt az utasítást kapta, hogy az intimátumokat sietve bocsássa ki, előbb azonban azok szövegét mutassa be felülvizsgálat és jóváhagyás végett.